

FIGYELŐ

Berkovits Iona (1904—1986). Berkovits Iona, Tolnai Gáborné a művészettörténeti tudományok doktora, a kódexfestészet Európa-szerte ismert, neves kutatója évtizedekig volt a *Magyar Könyvszemle* tudományos munkatársa. 1938—1939-ben az Országos Széchényi Könyvtárban szerkesztőtítkári minőségben vett részt a folyóirat szerkesztésében. Elhunytá alkalmából a *Magyar Könyvszemle* életműve vázlatos felidézésével adózik emlékének.

Gerevich Tibor tanítványaként, kitűnő felkészültséggel indult el tudományos pályáján. Előbb francia- és németországi könyvtárakban, majd hosszabb római tartózkodása alatt az olasz gyűjtemények kódexállományának tanulmányozása révén nyert európai szintű tájékozottságot legfőbb kutatási területén, a miniatúrafestészet emlékanyagában.

1928-ban a budapesti Egyetemi Könyvtár Dante-kódexének feldolgozásával kezdte meg a Magyarországon lévő, kiemelkedő jelentőségű illuminált kódexek ismertetését. Ugyanerről a kódexről írt értekezése 1965-ben az Isteni színjáték Babits-fordításával könyvalakban került a közönség elé. Az ő tollából jelent meg többnyire az első részletes feldolgozás a budapesti Egyetemi Könyvtár Abulcasis- és Pannonhalmi-kódexéről (MKsz 1937, *Magyar Művészet* 1929), az esztergomi Ulászló-graduáléről (MKsz 1941), a Mátyás-graduáléről (MKsz 1945) és a társművészetek kapcsolatát példamutatóan feltáró tanulmányában a Kassai graduáléről (*Gerevich Emlékkönyv*, 1942). Több ízben és sokoldalúan méltatta a Képes Krónika miniatúradíszét (MKsz 1938, *Századok* 1953, majd Geréb László fordításával könyvalakban: Bp., 1959).

Érdeklődésének középpontjában a magyar kódexfestészet állt. Olyan területet választott tehát, ahol még az emlékanyag felkutatása sem történt meg. Szisztematikusan tárta fel a magyar miniatúrafestészet „fehér foltjait” a budapesti Egyetemi Könyvtár, a pécsi Püspöki Könyvtár és az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár illuminált kódexek feldolgozásával (MKsz 1931, 1937, *Magyarország műemléki topográfiája*. Szerk.: Gerevich Tibor. I. Bp., 1948.). Mintegy tizenöt évi anyaggyűjtés után kezdte meg miniatúrafestészetünk fejlődésének egyes korszakokra vonatkozó megrajzolását *A magyar miniatúrafestészet kezdetei* című tanulmányával (Magyarságtudomány 1942). Meltatta a 14. századi kolostori kódexfestészetünket (MKsz 1943) és a magyarországi reneszánsz könyvművészet legnagyobb alkotásait *A magyarországi Corvinák* című reprezentatív kötetében (Bp., 1962). Végül az emlékanyag és a középkori művelődéstörténet eseményeinek alapos ismeretében első ízben ő dolgozta fel a magyar miniatúrafestészet történetét (*Magyar kódexek a XI—XVI. században*. Bp., 1965.).

Berkovits Iona magas szinten felelt meg a különböző publikációs formák műfajából adódó szabályoknak. Az esztergomi kódexek ismertetése a topográfia műfajához illő filológiai pontosság kiváló példája. Monográfiáiban viszont mintaszerű a tárgyalt kor nem kulisszaszerű történeti háttérként való vázolása, hanem sokoldalú jellemzése. Kutatói precizitását, gondos anyagfeltáró munkáját, alapos történeti felkészültségét, meg-

bízható stílusanalizáló készségét már korábban méltatták. Kevésbé tűnt fel talán tudósi korrektsége, amellyel következetesen utalt a még további vizsgálódást igénylő részletkérdésekre.

Így járt el legnagyobb szabású munkájában, közel négyszáz lapos Zichy-monográfiájában (Bp., 1964) is. Pedig ezzel a kötetével ugyancsak egy felderítetlen területről, Zichy Mihály nagyrészt nem is Magyarországon fennmaradt, hatalmas életművéről nyújtott első ízben átfogó képet, igényes és árnyalt jellemzést.

Műveinek bibliográfiája tanúsítja, milyen jelentős mértékben járult hozzá Berkovits Ilona a magyarországi miniatúrafestészet emlékeinek és eredményeinek nemzetközi megismertetéséhez. Ezt a célt szolgálta könyveinek idegen nyelvű kiadásain kívül számos munkája: köztük a Mátyás korabeli, majd az Anjou-kori kódexfestészetünkről, valamint a Felice Petancio Ragusinoról olasz nyelven közreadott három nagyobb tanulmánya (Bp., 1941; Róma, 1947; Bp., 1941). Nem utolsósorban pedig a *Miniatori ungheresi nel „Dictionnaire des miniaturistes”* című, fontos és alapos korrekciót tartalmazó munkája (Corvina, 1941).

Berkovits Ilona fiatalon érdemelte ki a szakmai elismerést és a nemzetközi hírnevet. Pedig elsősorban a nehéz témák, a feltáratlan kutatási területek vonzották. Egyetemi előadásait hallgató tanítványait is erre ösztönözte. Sokan őrzik emlékét; maradandóbban tartja azonban ezt fenn maga az életmű. Munkássága jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a sokáig eléggé háttérbe szorult kódexfestészet a magyar művészettörténetírásban a társművészetekéhez hasonló rangot nyerjen.

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

Dán Róbert (1936–1986). A *Magyar Könyvszemle Szerkesztő Bizottságát* ismét fájdalmas veszteség érte: Mátrai László és Mezey László után, néhány éven belül újabb tagjától kellett végső búcsút vennünk. Dán Róbertet, tudományos pályájának derekán, rövid, súlyos betegség következtében, váratlanul ragadta el a halál. Személyében az ELTE Könyvtári Tanszéke a vezetőjét, a régi magyar irodalom reneszánsz kori kutatói pedig egyik legfelkészültebb kollégáját gyászolják, azt a szakembert, aki Scheiber Sándor elhunytá óta a magyarországi hebraista történeti emlékek és irodalmi kapcsolatok legkiválóbb ismerője volt.

Orientalisztikai tanulmányi befejezése után pályáját az Országos Széchényi Könyvtárban kezdte el. Első publikációi is jelezték már későbbi tájékozódásának fő irányát. (*A magyarországi orientális nyomdahelyek bibliográfiái*, MKsz 1962. — *A magyarországi hebraica bibliográfiái*, OSzK Évkönyve 1961–1962. — *Héber hungarikák a XVI–XVII. században*, MKsz 1965.) Elmúlt századaink irodalmi, művelődéstörténeti munkássága sok szállal kapcsolódott a „szent nyelvek” legősibbjéhez, a héberhez. Nagy nyeresége szaktudományunknak, hogy Dán Róbert ezeknek a kapcsolatoknak a feltárására vállalkozott, hiszen korunkban sajnos egyre kevesebben tudnak nemcsak héberül, de görögül, sőt latinul is. Ő viszont XVI–XVII. századi fróink héber nyelvismeretét számos publikációban tárta fel. (Pl.: *Apáczai Csere János héber nyelvtudásához*, ItK 1968. — *Sylvester János héber betűi és forrásai*, MKsz 1969. — *Méliusz Péter héber tanulmányai és forrásai*, Fil. Közl. 1970.)

Tudományos érdeklődése, miközben az ELTE Középkori Tanszékének főmunkatársa lett, egyre inkább a hazai antitrinitarizmus történeti problémái köré összpontosultak. (*Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon*. Bp. 1973. — *The Works of Vehe-Glirius and the early Sabbatarian Ideology in Transylvania*. Armarium Bp. 1976. — *Matthias Vehe-Glirius. Life and Work of a radical antitrinitarian with his collected writings*. Bp.—Leiden 1982.) Legújabb kutatási eredményeiért elnyerte a

tudományok doktora fokozatot, és tanszékvezetője lett az ELTE Könyvtári Tanszékének. *A szombatos ideológia és Péchi Simon irodalmi munkássága* című nagydoktori értekezése — miként torzójában is gazdag, egész életműve — a szakemberek körében általánosan elismerést keltett még akkor is, ha egyes tételei és megállapításai élénk vitákra is adtak alkalmat. E vitákra azonban — főleg e kevesek által művelt tudományágakban — különösen nagy szükség van. Dán Róbert távozásával e vita és bizonyára egy ideig e kutatás is, sajnos veszíteni fog élénkségéből.

Dán Róbert a *Magyar Könyvszemlének* nemcsak szerkesztőbizottsági tagja volt, hanem egyik szorgalmas tanulmányírója is. Közvetlenül halála előtt jelent meg az az érdekes tanulmánya, amely a XVI. századi héber-betűs Jézus-érméken lefolyt vitákról tájékoztatott. (*Disputatio nummorum*. MKSz 1985.) Jellemző — különösen az utóbbi időkben mutatott — tudományos és szellemi aktivitására, hogy folyóiratunkhoz leadott kéziratai még most is sorra napvilágot látnak. Mindez persze nem pótolhatja mindazt a sok megírandó és csak általa ismert témát, amit magával vitt. Személyében nemcsak egy sajátos készségű tudóst, hanem egy olyan közvetlen és nyitott embert és kollégát veszítettünk el, akinek hiányát a kulturális és humanista értékek iránt egyre inkább elidegenedő és atomizálódó világunkban még fokozottabban megérezzük.

KÓKAY GYÖRGY

Könyv és társadalom a XVIII. századi Lengyelországban. Az elmúlt két évtizedben, s különösen az utóbbi években egy bennünket különösen érdeklő téma tanulmányozása bontakozott ki a XVIII. századi lengyel kultúra kutatási programján belül. A „könyv és társadalom” széles témaköre elsősorban a lengyel nemzeti kultúra és fejlődési tendenciái vizsgálata szemszögéből alapvető fontosságú; ugyanakkor szorosan összefügg a kelet-közép-európai művelődés és irodalmi kultúra közvetítésének és társadalmi bázisának problémáival. A hatvanas évek derekán M. Klimowicz által kezdeményezett, s J. Szezepanic részvételével folyó munkálatok ösztönzője a F. Furet nevéhez fűződő francia iskola volt.¹ A statisztikai módszerekkel dolgozó francia szerzők igyekeztek meghatározni a XVIII. századi franciaországi nyomtatott írásbeliség egyes ágainak méreteit, irányait, tendenciáit, a könyvnek mint a felvilágosodás kultúrája összetevőjének szerepét az ország társadalmi fejlődésének átalakulásában.

A rendkívül tanulságos kutatási eredmények arra indították a lengyel szakembereket, hogy az egy országon belül kimutatott, európai viszonylatban igen fontos, de mégis részleges fejlődéstörténeti képet összevevessék más országok fejlődéstörténetével. Felfogásuk szerint a nemzetközi kutatások előnyére válna, ha a francia eredményeket összehasonlítanák más országokban — ugyanolyan módszerek alkalmazásával — végzett kutatások eredményeivel. Ezek összehasonlítása, illetve szembeállításuk lehetővé tenné az európai felvilágosodás kultúrájának gondosabb, differenciáltabb jellemzését, az általános fejlődési jelenségek és az egyes nemzeti sajátosságok jobb megértését, társadalmi hátterének mélyebb föltárását, különös tekintettel a kelet-közép-európai fejlődéstörténetre. Így került sor a „könyv és társadalom a XVIII. századi Lengyelországban” kutatási feladat kijelölésére,² a lengyel felvilágosodásnak a korabeli nyomtatott írásbeliség számbavehető összes forrásai alapján történő tanulmányozására.

¹ A Sorbonne Ecole Pratique des Hautes Etudes kutatási eredményeit François FURET tette közzé: *Livre et société dans la France du XVIIIe siècle*. Paris 1965.

² „Książka i społeczeństwo w Polsce XVIII w” do problemu węzłowego 11.1: Polska kultura narodowa, jej tendencje rozwojowe i percepcja.

A téma feldolgozására M. Klimowicz vezetése alatt létrehozott kutatócsoport programja szerint a hosszú távú munkálatok két szakaszra oszlanak. Az első fázisban új módszerű kiterjedt gyűjtőmunkával lényegében elkészült a XVIII. századi nyomtatványok bibliográfiai leírásai alapján kidolgozott kartoték;³ ezt követi a rendszerezés, számítógépekkel elvégzendő szükséges számítások és a kinyomtatott bibliográfiai leírások segítségével. Mindez előkészíti a kutatások újabb szakaszát, a tanulmányozásra kijelölt kérdések szakértők által történő feldolgozását, a számítógépek által nyert statisztikai adatok s a nyomtatott bibliográfiai leírások felhasználásával.

A kartoték kizárólag „polonica” forrásanyagot tartalmaz; a korabeli történeti Lengyelország területén megjelent kiadásokat, lengyel szerzőket vagy fordítókat, lengyel nyelven kiadott műveket, lengyel vonatkozású nyomtatványokat. A XVIII. század utolsó két harmadára kiterjedő s feldolgozott anyaga 1731–1795 közti évtizedek nyomtatott forrásait öleli föl. A hatalmas kartotékrendszer kb. 40 000 ún. „Karta rejestracyjna druku” — nyomtatvány regisztrációs kártyát tartalmaz.⁴ A regisztrációs kártyák rendszerét az Estreicher-féle Lengyel bibliográfia kötetei alapján teremtették meg; a kiegészítése és ellenőrzése, számítógépre történő előkészítése az IBL bibliográfiai gyűjteménye, a Biblioteka Narodowa régi nyomtatványok központi katalógusa, s a Biblioteka Ossolineum régi nyomtatványok gyűjteménye segítségével folyik.

A nyomtatvány pontos bibliográfiai leírásának alapvető elemeit rögzítő „regisztrációs kártya” egyes pontjai a szükséges tudnivalók részletezését is lehetővé teszik. A nyomtatvány címének (2) nyelvi fölvétele például a lengyelen kívül latin, francia, német, olasz, nyugati szláv s más nyelvek megjelölésére nyújt lehetőséget. Az eredeti nyelve (3) jelzésére még nagyobb a tapasztalati nyelvi választék.⁵ A kiadás helyének megjelölésére vonatkozó gyakori városnevek (Warszawa, Kraków, Wilno, Lwów, Poznań, Supraál, Zamość s mások) mellett az anonim vagy fiktív jelölések szerepelnek. A nyomdai megoszlás kimutatására szolgáló csoportosítás többrétű. A polgári vállalkozók állanak az első helyen.⁶ Az akadémiákat elsősorban a krakkói képviseli. Az egyházi s szerzetesrendi nyomdák tevékenységét a piaristák, jezsuiták (1773-ig), bazylianusok stb. jelzik. Az „egyéb” kategóriába sorolható például a főúri nyomdák működése.

A „regisztrációs kártya” bibliográfiai fölvételi adatainak szakértők által történt kidolgozása közben figyelemmel voltak olyan kiegészítő pontok fölvételére, amelyek a szerző foglalkozására és társadalmi hovatartozására (1/b), illetve a mű tartalmi összegezésére vonatkoznak. Ezek ugyan kívül esnek az alapmű bibliográfiai leírása területén, de fontosak a korszak kutatása szempontjából. Éppen ezért külön munkaértekezlet foglalkozott a kitöltésükre szolgáló szakmai instrukciók végleges megfogalmazásával, s dön-

³ A kartoték előkészítése 1966-ban indult meg a Lengyel Tudományos Akadémia Filozófiai és Szociológiai Intézete és Irodalomtudományi Intézete (IBL) anyagi támogatásával, a wrocławai Ossolineum igazgatóhelyettese, J. Szczeplaniec irányításával dolgozó munkacsoport létrehozásával; a munkálatokat 1968-ban felfüggesztették, s a nyolcvanas évek elején indították meg újra (vö. a 2. sz. jegyz.) a kartoték anyagának kiegészítésével, ellenőrzésével és folyamatos lektorálásával. A kész anyag a Wrocław Egyetem Informatikai Intézetében kerül számítógépes feldolgozásra és kinyomtatásra.

⁴ A belső használatra készült ún. „Karta rejestracyjna druku” adatai sorrendben: 1. Szerző — a. név b. hivatás, társadalmi hovatartozás. 2. Cím. 3. Az eredeti nyelve. 4. Fordító. 5. Kiadás (kolejność). 6. Terjedelem (kötetszám . . .). 7. Kiadó (hely, nyomda, dátum). 8. A mű tartalmáról. 9. Bibliográfiai utalás.

⁵ Sorrendben: lengyel, görög, latin, francia, német, angol, olasz, nyugati szláv, s mások.

⁶ Elsősorban Michał GROLL, Piotr DUFOUR (Warszawa), Ignacy i Antoni Ignacy GREBEL (Kraków), s mások.

tött a tartalmi „adnotatio” áttekinthető tárgyi rendszeréről is. A kijelölt osztályok a következők: 1. Teológia és vallás; 2. Jog és bíraskodás; 3. Történelem; 4. Tudomány; 5. Irodalom. Az osztályozáson belüli alpontok áttekintésére az irodalmi osztály felosztását említhetjük példaként.

5. Literatúra

- A) Költészet és versformák.
- B) Dráma és dialógusok.
- C) Regény és irodalmi próza.
- D) Levéltudomány (levelezések, formuláriumok).
- E) Retorika (elmélet és konvencionális beszéd).
- F) Panegirikus irodalom.
- G) Újságok és folyóiratok.
- H) Almanachok és kalendáriumok.
- I) Katalógusok és bibliográfiák.
- J) Egyebek.

Megjegyezzük, hogy a politikai irodalom körébe tartozó korabeli nyomtatott anyag nem az utóbbi „egyebek” alpontban keresendő, hanem a második osztály jogi szférájában (2. D. Literatura sejmowa i sejmikowa; E. Publicystyka polityczna). A tárgyi rendszerezés nagy körültekintést igénylő munkájának végeztével a kartoték anyaga a nyomtatás számítógépes előkészítése stádiumába kerül.

A szerkesztőbizottság, M. Klimowicz, T. Kostkiewiczowa és J. Szczepaniec, a munkálatok második szakaszában a kutatási program irányítását végzi. Ennek célja olyan tanulmányok folytatása, amelyek középpontjában a „Könyv és társadalom a XVIII. századi Lengyelország” téma áll; a sokrétű kutatások eredményei gyűjteményes kötetekben kerülnek majd kiadásra. A részletmunkálatok tág köre kiterjed a XVIII. század utolsó kétharmada irodalmi fejlődésének vizsgálatára, különféle szempontú tanulmányozására. Említhetők például az irodalmi élet szociológiája témakörben az író társadalmi szerepének mélyebben feltárandó problémái; az irodalmi földrajz terén az alkotó regionális központok hatókörének és szerepének pontosabb meghatározása; könyvtörténet és irodalomtörténet; a kiadói tevékenységi körök jobb megismerése; az irodalmi kiadványok műfaji, nyelvi, tematikai kérdéseinek, az eredeti és fordított művek összefüggéseinek, az újabb hazai és külföldi kiadások időrendjének tisztázása; a kartoték statisztikai adatai alapján végezhető elemzések tanulságainak levonása. E kutatások célkitűzéseinek meghatározását és módszereinek körvonalazását vitatások segítik elő. Ezáltal lehetővé válik a mintegy negyven ezer egységből álló hatalmas forrásanyag célszerű, sokoldalú, a XVIII. századi lengyel kutatások jelenlegi állásának megfelelő hasznosítása.

A fentiek ismerete feltárja a vázolt munkálatok művelődéstörténeti háttérét és a kutatásokat irányító lengyel szakemberek ama törekvését, hogy a lengyel felvilágosodás új módszerű kutatásával a francia eredményekkel összemérhető támpontot teremtsenek. Ennek a kutatási iránynak kiterjesztése rendkívül hasznos lehet mind az általános, a XVIII. századi európai összefüggések, mind a kelet-közép-európai fejlődéstörténet felvilágosodás kori összehasonlító tanulmányozása szempontjából.

Ez a munkaprogram lehetővé, sőt kívánatosá teszi más nemzeti irodalmak művelőinek bekapcsolódását. Számunkra is nyitva van az út, hiszen a „Könyv és társadalom a XVIII. századi Magyarországon” témakörben vannak már olyan eredményeink, amelyek

alapul szolgálhatnak ahhoz, hogy bekapcsolódjunk a nemzetközi méretű feladatokba. Ehhez természetesen szükséges volna a bibliográfiai alpmunkálatok elvégzése, illetve a magyarországi XVIII. századi nyomtatványok bibliográfiai leírásait tartalmazó kartoték-rendszer teljessé tétele. A lengyelországi kutatások irányítói a kelet-közép-európai munkálatok kiszélesítésére ösztönöztek azzal, hogy alkalmat nyújtottak a kutatások jelenlegi fázisába történő érdemi betekintésre, s magyar szakembereket is meghívtak a műhelyvitákra, módszertani kérdéseket is fölvető eszmecserekre. Egy ilyen együttműködés hasznos lehetne a nemzetközi tapasztalatsere, valamint a teljesebb áttekintést szolgáló hazai XVIII. századi nemzeti bibliográfia munkálatai meggyorsítása szemszögéből is.

HOPP LAJOS

⁷ Újabbban: BORSA Gedeon: *A retrospektív magyar nemzeti bibliográfia 18. századi szakasza*. MKSz 1985, 18—31. (az előzményekre — Petrik G. Szabó K. Sztripszky H. Faragó J. — épülő új RMNY-sorozat OSzK-ban folyó munkálatairól és tervezett 18. századi köteteiről); a könyv és társadalom összefüggésében: korábban pl. CSAPODI Cs., TRÓCSÁNYI Z., WELLMANN I., továbbá BENKÓ S., DANKANITS Á., POGÁNY P., s mások; újabbban BENDA K. több írása, pl. *A felvilágosodás és a paraszti műveltség a XVIII. századi Magyarországon*. In: *Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok...* Bp. 1978, 287—308 és 426—441; FÜLÖP G.: *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején...* Bp. 1978; KÓKAY Gy.: *Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában*. Bp. 1983.